

VELKOMORAVSKÁ POHŘEBIŠTĚ V RAJHRADĚ A RAJHRADICÍCH

SOŇA HENDRYCHOVÁ

Abstrakt: Předkládaný příspěvek se věnuje nekropolím na k. ú. Rajhradu a Rajhradice. Pohřebiště leží na dohled od kláštera v Rajhradě, od sebe jsou pak vzdálena pouhých 250 m. Pohřebiště na k. ú. Rajhradu vzniklo pravděpodobně již v 1. polovině 9. století, rajhradické je o něco mladší, obě však zažila největší rozmach v 2. polovině 9. století. Rajhradická nekropole vykazuje znaky pohřebišť na centrálních lokalitách, rajhradské pohřebiště působí o něco prostším dojmem. Centrum, ke kterému obě nekropole náležely, se pravděpodobně nacházelo v místech dnešního rajhradského kláštera.

Klíčová slova: Rajhrad – Rajhradice – pohřebiště – Velká Morava.

Great Moravian Burial Grounds in Rajhrad and Rajhradice

Abstract: This paper discusses two necropolises in the cadastral zones of Rajhrad and Rajhradice. The burial grounds are situated within sight of the Rajhrad monastery, only 250 m from each other. The burial ground in the Rajhrad cadastral zone probably came into existence in the first half of the 9th century, the one in Rajhradice is slightly younger. Both saw the greatest development in the second half of the 9th century. The Rajhradice necropolis bears features of burial grounds connected with centres, while the Rajhrad one appears more austere. The centre to which both these burial grounds belonged was apparently located on the site of the present-day Rajhrad monastery.

Key words: Rajhrad – Rajhradice – burial ground – Great Moravia.

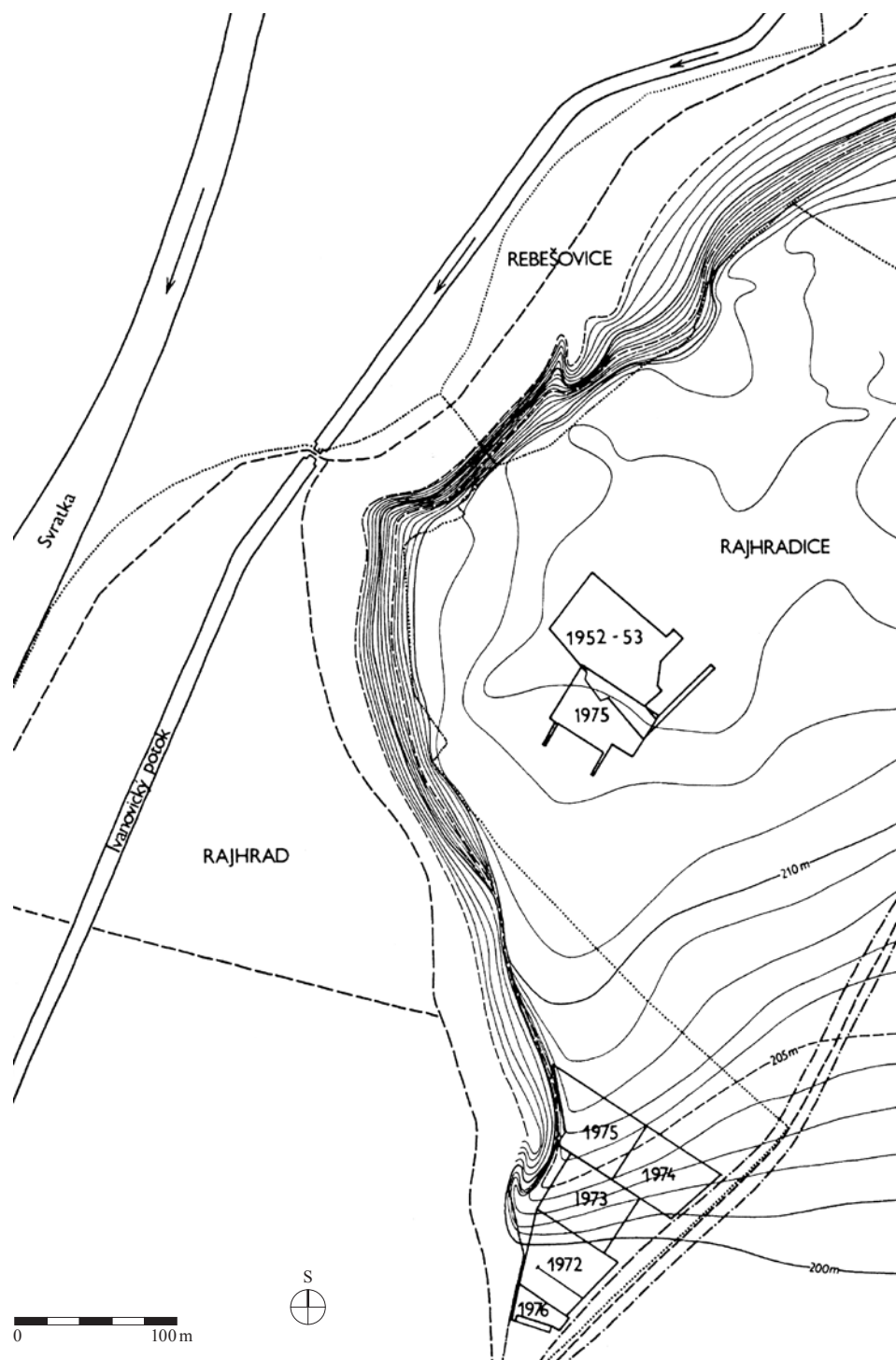
Charakteristika pohřebišť

Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradicích se nacházejí jižně od Brna na katastrálním území obcí Rajhrad a Rajhradice. Vzdálenost mezi oběma nekropolemi činí přibližně 250 m. Leží na fluvialní terase řeky Svratky, rajhradické pohřebiště výše, při kótě 213,280 m n. m., rajhradské při patě k jihu se snižující terasy (obr. 1).

Dějiny výzkumu rajhradského pohřebiště se začaly psát již roku 1846, kdy rajhradští benediktní pod vedením opata Řehoře Volného vykopali 45 raně středověkých hrobů. Člen konventu Beda Dudík napsal o celé akci zprávu (1854). Archeologie se na návrší vrátila v 50. letech 20. století. Na k. ú. Rajhradice začal roku 1952 záchranný výzkum vedený J. Králem, ale dokončen byl v roce 1953 již Čenkem Staňou. Ten se k rajhradickému pohřebišti vrátil ještě v roce 1975 a prozkoumal jižní okraj plochy z let 1952 a 1953. Větší pohřebiště na k. ú. Rajhradu odkryl v letech 1972 až 1976 rovněž Č. Staňa. Obě pohřebiště publikoval formou katalogu (2006). Avšak k analytickému zpracování nedošlo kvůli předčasnému úmrtí Čenka Stani. Detailní vyhodnocení obou pohřebišť přinesla práce autorky tohoto článku (Hendrychová 2015).

V Rajhradicích bylo odkryto 239 raně středověkých hrobů s 244 jedinci (obr. 2), v Rajhradě pak 619 hrobů s 683 mrtvými (obr. 3), přičemž při analytickém zpracování jsou vynechány silně porušené hroby a pracuje se pouze s 558 hrobovými celky (a 570 jedinci). Celkový počet hrobů na obou nekropolích dosahuje téměř tisíce hrobů. Antropologický materiál z Rajhradice zpracovali RNDr. Jan Jelínek z Moravského zemského muzea a RNDr. Milan Stloukal z Národního muzea. Antropologické zhodnocení rajhradické nekropole se však nedočkal publikačního výstupu. Kosterní materiál z Rajhradu vyhodnotil RNDr. Milan Stloukal; jeho poznatky byly publikovány (Hanáková–Staňa–Stloukal 1986).

Ani demografické poznatky z rajhradické nekropole nebyly publikovány, a proto veškerá následující data byla vypočítána z údajů obsažených v tabulkách ve výše uvedeném katalogu (Staňa 2006, 137–141). Na rajhradické nekropoli bylo pohřbeno 90 dětí (tj. 37 % ze všech zemřelých), dále 30 příslušníků věkové kategorie juvenis (12 %), 43 mužů (18 % ze všech zemřelých) a 56 žen (23 %). Index maskulinity rajhradické nekropole je tedy 767,857 (výpočet podle Stloukal a kol. 1999, 370). Pro výpočet velikosti zde pohřbívací komunity byl použit Nemeskériho vzorec, s je-

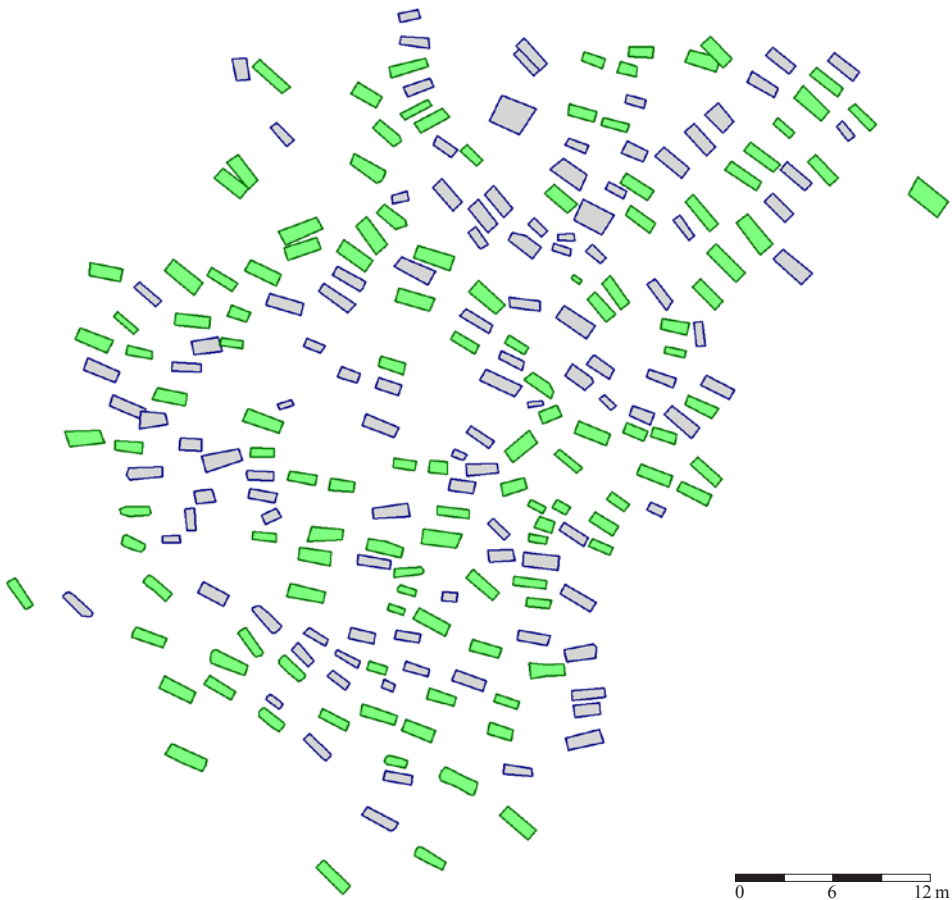
Obr. 1. Pohřebiště v Rajhradě a Rajhradících. Přehled odkrytých ploch. Podle Staňa 2006, 13.

Abb. 1. Gräberfelder in Rajhrad und Rajhradice. Übersicht der freigelegten Flächen. Nach Staňa 2006, 13.

hož pomocí dospějeme k počtu 76 osob, při možném kratším trvání pohřebiště (po dobu 50 let) k hodnotě 137 osob (výpočet podle Stloukal 1999, 371). V obou případech by tedy šlo o početnou komunitu lidí (Hendrychová, v tisku).

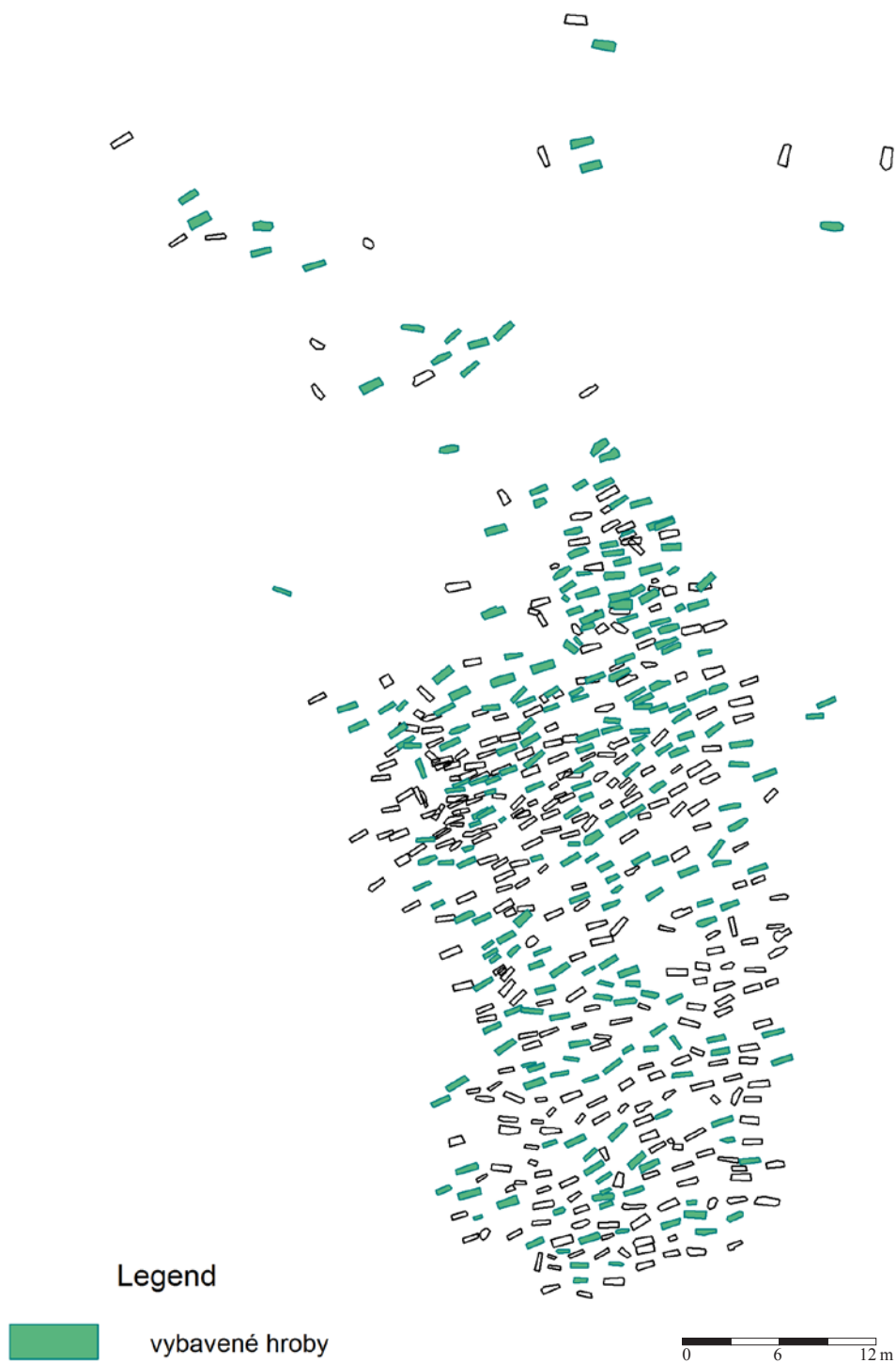
Antropologický posudek kosterního materiálu z Rajhradu je oproti rajhradické nekropoli publikován (Hanáková–Staňa–Stloukal 1986), demografická data bylo tedy možno převzít z příslušné práce. Antropologickým výzkumem bylo v Rajhradě rozlišeno celkem 683 osob, z toho 277 koster patřilo dětem a nedospělým, dalších 406 koster bylo dospělých. Pro pohřebiště v Rajhradě je charakteristický velký nepoměr mezi počtem mužů a žen; index maskulinity činí 513,3 (Hanáková–Staňa–Stloukal 1986, 43). Na pohřebišti mohlo pohřbívat 173 (G. Acsádiho a Nemeskériho metoda) nebo 136 až 171 (Gejvallova metoda) osob (Hanáková–Staňa–Stloukal 1986, 46).

Při zpracování obou pohřebišť byly sledovány a popsány jednotlivé aspekty pohřebního ritu (rozměry hrobových jam, jejich orientace, poloha zemřelých, detailní rozbor inventáře atd.) s cílem interpretovat obě nekropole po stránce sociální, prostorové i chronologické. Jednotlivé znaky obou pohřebišť byly porovnávány jak mezi Rajhradem a Rajhradicemi, tak v kontextu ostatních velkomoravských nekropolí. Pro analogie a datační opory některých artefaktů bylo nutné (kromě velkomoravského prostředí) sáhnout i do zahraničí. Detailním rozbohem (Hendrychová 2015) všech aspektů pohřebního ritu bylo možno dospět k následujícím závěrům.

Obr. 2. Plán pohřebiště v Rajhradicích. Zvýrazněny jsou hroby s výbavou. Vypracovala S. Hendrychová.

Abb. 2. Planskizze des Gräberfeldes in Rajhradice. Die Gräber mit Beigaben wurden hervorgehoben. Erstellt von S. Hendrychová.

Obr. 3. Plán pohřebiště v Rajhradě. Zvýrazněny jsou hroby s výbavou. Vypracovala S. Hendrychová.

Abb. 3. Planskizze des Gräberfeldes in Rajhrad. Die Gräber mit Beigaben wurden hervorgehoben. Erstellt von S. Hendrychová.

Chronologie

Obě nekropole neposkytují dostatečné opory pro zcela přesné chronologické závěry. Na lokalitách je pouze menší množství chronologicky citlivějších předmětů, o které by bylo možno datace opřít. Variační šíře předmětů a jejich kombinace v hrobech, stejně jako superpozice (situace v Rajhradcích je o něco lepší než v Rajhradě; více viz Hendrychová 2015, 45–46), zároveň neumožňuje vytvoření samostatného chronologického systému, nýbrž je nutné se opřít o datace předmětů z jiných lokalit. Vnášení „cizí“ datace vždy přináší celou řadu problémů a způsobuje „chození v bludném kruhu“, je to však jediná možnost, jak zdejší pohřebiště časově zařadit.

Pro pohřebiště v Rajhradcích je možno konstatovat absenci předmětů typických pro starší velkomoravský horizont (Ungerma 2005) a zároveň přítomnost předmětů datovatelných na samý konec velkomoravského vývoje. Mladé datování umožňují hroby s ostruhami s řadou nýtů příčnou k rameni a prodlouženým bodcem (objevily se v hrobech č. 52, 60 a 248; viz Staňa 2006, 144, 145, 157; k dataci Košta 2008), meč typu Y (hrob č. 71; Staňa 2006, 145; Košta 2004; 2005) a rombická šipka (hrob č. 155; viz Staňa 2006, 152; Kouřil 2003; Dostál 1966). Relativně mladšímu datování nekropole neodporuje ani ženský šperk, například podélně členěné (olivovité) korály, i když některé varianty ženského šperku z Rajhradic se jinde objevují již v první polovině 9. století (Ungerma 2005; 2007). Na základě hrobového inventáře je možno pohřebiště zařadit rámcově do druhé poloviny 9. až první poloviny 10. století.

Pohřebiště v Rajhradě vzniklo patrně již v první polovině 9. století. Svědčí o tom nálezy lunicové náušnice s hvězdicovitým závěskem (pochází z výzkumu Řehoře Volného; Staňa 2006, 93; k dataci Staššiková-Štukovská 1999), korály s nataveným vláknem (opět z výzkumu Řehoře Volného; Staňa 2006, 93; Ungerma 2007), náušnice s jedním koncem zakončeným háčkem (z výzkumu Řehoře Volného a hroby č. 279 a 460; Staňa 2006, 69, 82, 93; k datacím např. Szameit 1996; Pleterški 2013, 319; Eichert 2010, 167–173; Friesinger 1975–1977, 103–108) a hrozníčkové náušnice typu 8-3 (hrob č. 253; Staňa 2006, 68; Ungerma 2005). Po polovině 9. století dochází patrně k nárůstu intenzity pohřbívání, těžiště lokality se tak nachází v druhé polovině 9. až první polovině 10. století. Ukazuje na to výskyt náušnic typu 7-5 (hrob č. 383; Staňa 2006, 75–76; Ungerma 2007, 75), typu 8-39 (hrob č. 466; Staňa 2006, 84; Ungerma 2007, 102), náušnic se šesti bubínky (hrob č. 461; Staňa 2006, 82–83; Profantová 2013, 34), litého gombíku (hrob č. 188; Staňa 2006, 63; Točík 1968), snad čočkovitých závěsků (hrob č. 70; Staňa 2006, 56; Vážarova 1980), podélně členěných korálků (hroby č. 383 a 562; Staňa 2006, 75–76 a 90–91; Ungerma 2007, 112–113), rombických šipek (hroby č. 407, 492 a 493; Staňa 2006, 77, 86–87; Kouřil 2003, zejm. 114), ostruh s řadou nýtů příčnou k rameni (hrob č. 372; Staňa 2006, 74; Košta 2008) a olověných ozdob (hrob č. 88; Staňa 2006, 57; Ungerma 2007, 136).

Na případnou mladohradištní dataci některých hrobů z Rajhradu může ukazovat křišťálový korál z hrobu č. 486 a esovité záušnice nalezené při výzkumu Řehoře Volného (Staňa 2006, 85, 94). Esovité záušnice ze sbírek rajhradského kláštera však mohly být do souboru z rajhradského pohřebiště přimíchány dodatečně; podezření vzbuzuje fakt, že z celého výzkumu Čeňka Stani nepochází ani jediná. Další mladohradištní hroby se samozřejmě mohou ukrývat mezi četnými nevybavenými hroby.

Sociální charakteristika nekropolí

Během hodnocení obou nekropolí ze sociálního hlediska a při snaze o jejich zasazení do kontextu velkomoravských pohřebišť byly hledány rozdíly mezi pohřebišti venkovskými a nekropolemi souvisejícími s centrálními lokalitami. Srovnáme-li kostelní a venkovská pohřebiště, můžeme si povšimnout určitých (více méně spíše tušených než zcela objektivně vyhodnocených) rozdílů. Na centrálních i venkovských pohřebištích nalezneme veligradský šperk, na venkovských nekropolích však obvykle jen hrozníčkové náušnice, kdežto luxusní bubínkové, sloupečkové a košíčkové náušnice jsou v drtivé většině vázány na centrální lokality. Zbraně se vyskytují na obou typech pohřebišť, byť na kostelních je více mečů. Jedním z dů-

ležitých parametrů je podíl vybavených a nevybavených hrobů. Zatímco ve venkovském prostředí vybavené hroby představují přibližně 70 % ze všech hrobů a počet nevybavených hrobů je nízký, pohřebiště na centrálních lokalitách vykazují mnohem menší podíl hrobů s výbavou (obvykle kolem třiceti procent) a více hrobů je zcela bez výbavy. Další rozdíl můžeme sledovat u hrobů s keramickou nádobou. Venkovská pohřebiště se vyznačují velkým procentuálním zastoupením hrobů s keramickými nádobami, naopak pohřebiště na centrálních lokalitách se vyznačují nízkým zastoupením keramiky v hrobech. Dalším rozdílem je přítomnost kamene v hrobech. Zdá se, že kámen se v prostředí venkovských pohřebišť vůbec nevyskytuje, zato se však kamenné konstrukce objevují na kostelních nekropolích. Rozdíl mezi venkovskými a kostelními pohřebišti je možno zaznamenat u dalších, možná méně výrazných jevů. Jde o poměr mužů a žen, tedy o index maskulinity. Zatímco venkovské lokality mají obvykle poměr mezi pohlavími přibližně vyrovnaný (tzn. index maskulinity se pohybuje kolem 1000), je obvyklým znakem pohřebišť patřících centrální lokalitě výkyv na jednu či druhou stranu (Štefan–Krutina 2009). Zajímavá je také téměř úplná absence nestandardních poloh mrtvých na kostelních pohřebištích, a naopak jejich přítomnost na pohřebištích v zázemí, což snad souvisí se sociální strukturou centrální lokality (k tématu nestandardních pohřbů a sociální struktury Štefan 2009, 143–144; přehled literatury a srovnání venkovských a kostelních pohřebišť viz Hendrychová 2015).

Po komparaci znaků obou pojednávaných nekropolí se znaky jiných velkomoravských pohřebišť je možno dospět k závěru, že rajhradická nekropole se svým charakterem spíše blíží pohřebištím na centrálních lokalitách, a to poblíž církevních staveb. V Rajhradících se vyskytují luxusní předměty, zejména veligradský šperk. Na rajhradické nekropoli luxusní typy sloupečkových, košíčkových a bubínkových náušnic spolu s gombiky ukazují na přítomnost příslušníků elitních vrstev, stejně jako přítomnost mečů a ostruh (mezi nejbohatší patří např. hroby č. 27, 71, 316 a 332; Staňa 2006, 142–143, 145–146, 161, 163–164). Do vyššího prostředí odkazuje také nákončí s křesťanským motivem (hrob č. 323; Staňa 2006, 162). Z hlediska vybavenosti hrobů rajhradické pohřebiště se svými 54 % vybavených hrobů vykazuje nižší číslo než běžná venkovská pohřebiště, zároveň však vyšší než pohřebiště při kostelních stavbách, svými 3 % hrobů s keramikou pak jednoznačně odkazuje na prostředí nekropolí na centrálních lokalitách. Za další argument pro charakteristiku rajhradické nekropole jako místa posledního odpočinku služícího lokalitě centrálního významu může sloužit také přítomnost hrobů s kamenným obložením. Ty představují v Rajhradících asi 5 % hrobů, což odpovídá hodnotám na kostelních pohřebištích.

O centrální povaze rajhradického pohřebiště může svědčit početní poměr mužů a žen, tedy index maskulinity, který zde má hodnotu přibližně 768. Rajhradickému pohřebišti se indexem maskulinity blíží pohřebiště u 4. mikulčického kostela (710), u 11. mikulčického kostela (810), pohřebiště na Pohansku – jižním předhradí (675) a z českého prostředí pak Pražský hrad – Jízdárna (857; hodnoty převzaty z tabulky v: Štefan–Krutina 2009, 189). Tezi o luxusní povaze rajhradické nekropole může snad do jisté míry potvrdit i přítomnost „dovozového“ jedlového dřeva na rakve či téměř úplná absence mimořádných poloh mrtvých.

Zatímco rajhradická nekropole vykazuje celou řadu znaků pohřebišť na centrálních lokalitách (luxusní veligradský šperk a zbraně, kámen v hrobech, přítomnost dovoзовého jedlového dřeva, téměř úplná absence keramických nádob, index maskulinity, absence mimořádných poloh mrtvých atd.), pohřebiště v Rajhradě působí jako celek prostším dojmem, je spíše podobné nekropolím v úzkém zázemí centrálních lokalit, avšak nemá ani zcela znaky venkovských pohřebišť. Nenajdeme zde vysoké procento vybavených hrobů – je jich pouze 45 %, ani velký podíl keramiky v hrobech – činí jen 11 %. Variacní šíře šperků je zde větší než v Rajhradících, domnívám se však, že je to dáno jednak vyšším počtem hrobů, jednak delším trváním pohřebiště. Zastoupení luxusního šperku je v Rajhradě poněkud nižší, avšak ani této nekropoli se nevyhýbají hroby s luxusním inventářem – jde zejména o hrob č. 461 (Staňa 2006, 82–84) a hrob č. 70 (Staňa 2006, 56), v němž se podařilo mimo jiné objevit zlaté čočkovité závěsky, které mají analogii až v bulharské Plisce (Staňa 1984).

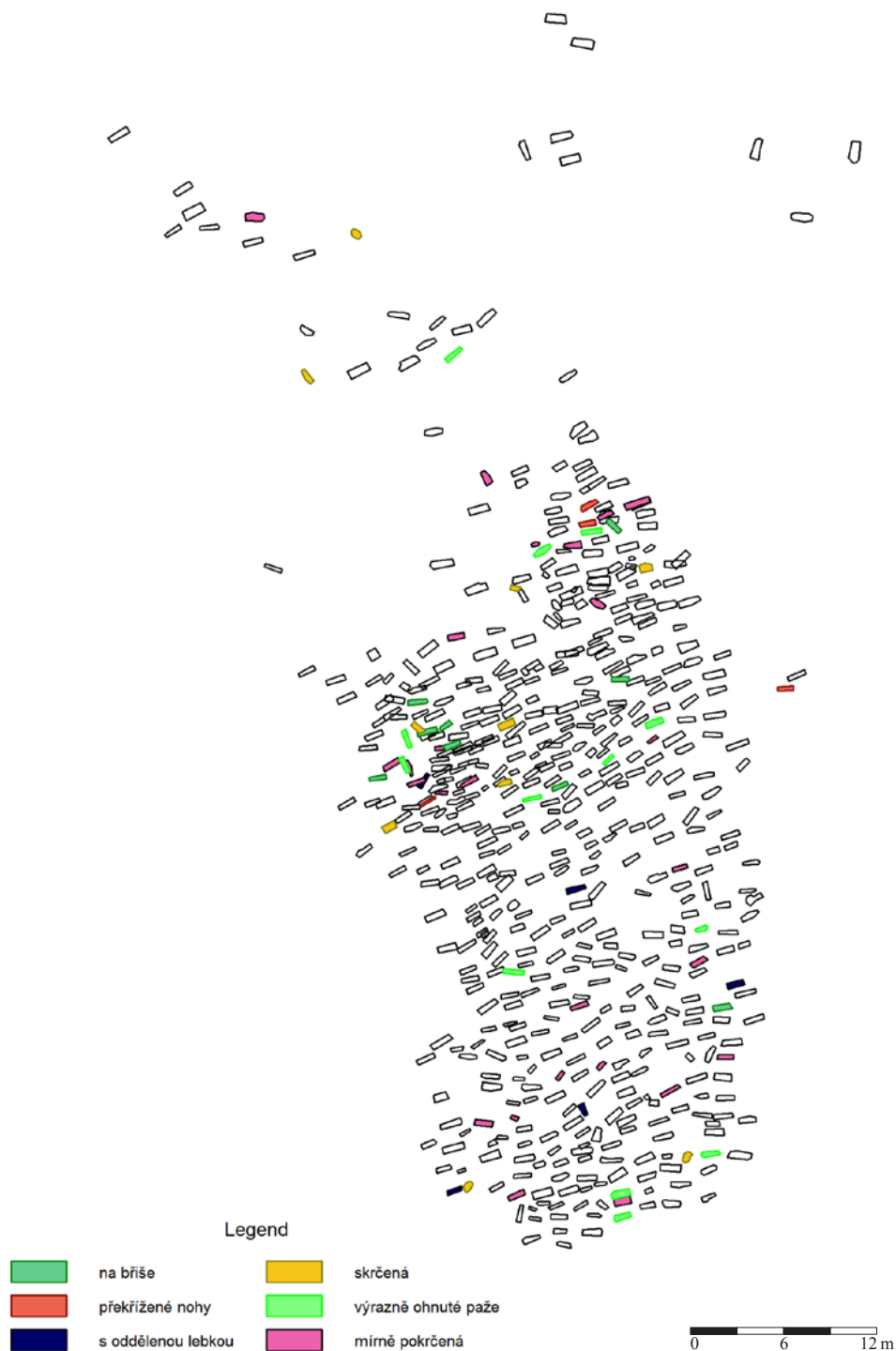
Se sociální strukturou centra snad souvisejí tzv. nestandardní pohřby. Na nekropoli v Rajhradě, stejně jako v Rajhradcích, byli zemřelí běžně ukládáni v poloze na zádech, s rukama podél těla, hlavou k západu. Drobné odchylky od této základní polohy (ruce směřující do klína, nepatrné natočení kostry, nachýlení lebky a podobně) považují ve shodě s Č. Staňou (2006, 33) za standardní polohu. Za nestandardní polohu považují pouze výraznější odchylky, a to uložení v mírně či silně skrčené poloze, v poloze na břiše, s výrazně ohnutými pažemi, s oddělenou lebkou nebo překříženými nohama. V Rajhradě zaznamenáváme malé procento jedinců, kteří byli pohřbeni nestandardním způsobem. V mírně pokrčené poloze leželo 5 % ze všech jedinců, výrazně ohnuté paže (tj. v pravém a ostřejším úhlu) mělo třináct zemřelých. Čtyři mrví měli překřížené nohy. Celkem deset jedinců leželo v silně skrčené poloze, dalších devět bylo uloženo na břiše. Čtyřem nebožtíkům byly odděleny hlavy, z toho jednomu prokazatelně až po uhnití měkkých tkání (hrob č. 104; Staňa 2006, 59; obr. 4).

Dvojice blízkých pohřebišť, kde je možno sledovat rozdílné zastoupení zemřelých uložených v nestandardní poloze, nejsou nijak neobvyklé (Štefan 2009, 144–145), rozdíl v počtu nestandardních poloh byl zaznamenán např. v zázemí hradiště v Libici nad Cidlinou (Mařík 2009, 136). Podobná je situace v Mikulčicích (Klanica 1985; Kavanová 2003; Profantová 2003; Poláček 2006). Rozdíl mezi pohřebišti bývá spatřován v složité sociální struktuře centra. Na „elitních“ kostelních pohřebištech na centrální lokalitě je nestandardních pohřbů minimální množství, kdežto na venkovských pohřebištech v těsném sousedství, vyhrazených pro „běžné“ obyvatelstvo, je nestandardních poloh nesrovnatelně vyšší počet (Štefan 2009).

Sídelní kontext

Pohřebiště v okolí dnešního rajhradského kláštera nebyla osamocená. V nejbližším okolí můžeme zaznamenat jak několik dalších pohřebišť, tak i sídlišť z raného středověku (databáze SAS, <http://twist.up.npu.cz/ost/archeologie/ISAD/free/>). Známý jsou především pohřební aktivity. Kromě dvou rozsáhlých nekropolí v poloze Stráně nad Habřinou se v blízkém okolí objevilo dalších minimálně šest (podle SAS) raně středověkých pohřebišť. Jde o polohu Rajhrad – intravilán, která podle databáze SAS zůstala nepublikována, je snad však možné, že je totožná s polohou „náměstí u radnice“, kde byla v roce 1924 nalezena řada koster datovaných do středohradištního období (Belcredi a kol. 1989, 177). V Rajhradě „v polní cestě za presbytářem kostela“ byly v roce 1986 odkryty dva hroby bez nálezů, jeden s kamenným obložením, autory datovaný do mladohradištního období; nedatovaná je poloha „obecní dům“, kde byly odkryty tři hroby, další hroby ležely severněji. V poloze U trafiky se podařilo nalézt sedm blíže nedatovaných hrobů (Belcredi a kol. 1989, 177). V poloze Rajhradice – U sýpky bylo při stavbě zavlažovacího potrubí zachyceno sedm kostrových hrobů datovatelných do velkomoravského období (Staňa 1977), další pohřebiště se objevilo na k. ú. Syrovice v poloze Klínek. Toto pohřebiště je až mladohradištní, datované do třetí čtvrtiny 11. století na základě denáru uherského krále Ondřeje (Šikulová 1959, 159; Staňa 1956, 680). Mladohradištního data je také pohřebiště na k. ú. Holasic v poloze „jižní hranice katastru“, kde v roce 1935 bylo při úpravě silnice narušeno řadové pohřebiště s patnácti hroby vybavenými esovitými záušnicemi (Šikulová 1959, 152). Na katastru Holasic se nacházejí další dvě lokality, z jedné – datované do středohradištního období – uvádí J. Wankel nález nádoby a lebky, z polohy Cihelna pak pochází nález dvou blíže nespecifikovaných korálů (Belcredi a kol. 1989, 173). Zprávy máme také o pohřebišti ze střední a mladší doby hradištní z Popovic, kde „nedaleko od motelu Bobrava při bývalé silnici Brno–Znojmo“ bylo objeveno sedm koster (Belcredi a kol. 1989, 176). Další dvě pohřebiště se objevila na k. ú. Opatovice u Rajhradu. V poloze Dunávka objevili před 1. světovou válkou hroby dělníci, pohřebiště je nepublikované. Pohřebiště Přední Litava se nacházelo v Zemanově cihelně, kde byly rozkopány kostrové hroby. Pocházejí z nich dvě nádoby a sekera (Dostál 1966, 151).

Z okolí dnešního rajhradského kláštera známe mnohem méně raně středověkých sídlišť než pohřebišť. Sídelištní materiál je znám z areálu benediktinského kláštera, dále pak z k. ú. Rebešovic v poloze Příčky (nepubl.). V poloze Rajhrad – Stará pošta byl v sídelních jamách nalezen materiál datovaný do mladohradištního období (Belcredi a kol. 1989, 177).

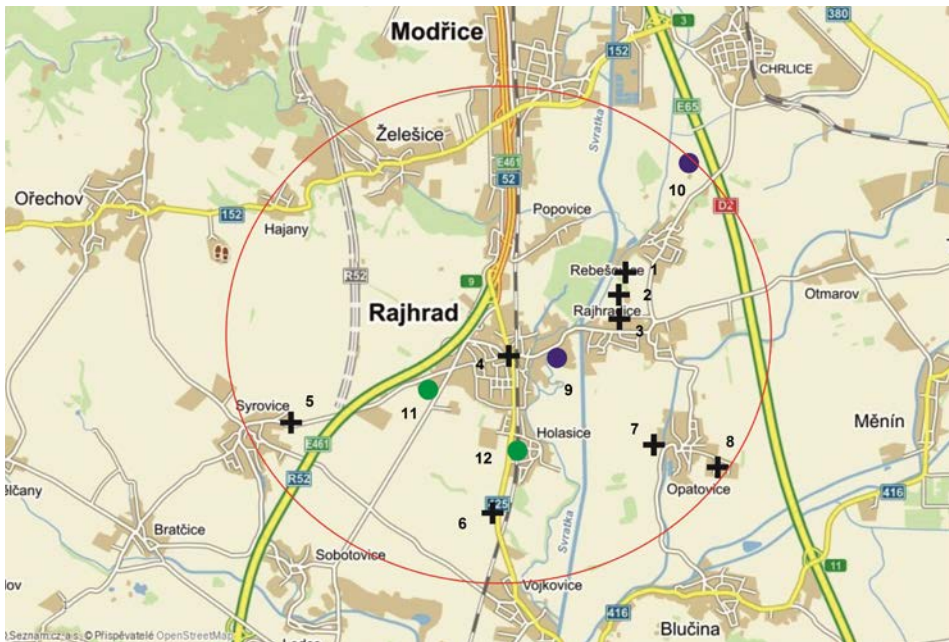

Obr. 4. Nestandardní pohřby na pohřebišti v Rajhradě. Vypracovala S. Hendrychová.

Abb. 4. Nicht dem Standard entsprechende Bestattungen auf dem Gräberfeld in Rajhrad. Erstellt von S. Hendrychová.

Přestože některá pohřebiště spadají až do mladohradištního období, další dvě pak nejsou blíže časově zařazena, můžeme hovořit o značné koncentraci hrobů na tak malém území. Skoro tisíc hrobů čítaly obě rozsáhlé nekropole v Rajhradě a Rajhradicích, dalších sedm hrobů prořízl výkop pro potrubí jen nedaleko od rajhradské nekropole, přičemž počet hrobů tohoto blíže neznámého pohřebiště může být samozřejmě mnohem vyšší. Sídlištních aktivit není doloženo mnoho, můžeme však jistě konstatovat, že stopy po sídlištích v minulosti unikaly pozornosti mnohem více než kostrové hroby, a proto jich dnes známe podstatně méně než kostrových pohřebišť zachraňovaných od 19. století (obr. 5).

Pokud ovšem nekropole v Rajhradě a Rajhradicích souvisejí s centrální lokalitou, je nutné pokusit se definovat místo, kde se dané centrum nacházelo. Takové místo není třeba hledat příliš dlouho, stačí se podívat na dnešní benediktinský klášter v Rajhradě. Pozornost vždy budila zmínka dvou falešných zakládacích listin o tom, že klášter byl založen v místě staršího hradu. Již I. L. Červinka nepochyboval o starším velkomoravském předchůdci rajhradského kláštera. Tvrdil sice, že stopy opevnění dávno zmizely pod stavbou klášterních budov, název však že „svědčí na hradiště staroslovanské, které založil nebo na němž velel Ráj“, a že na jeho existenci mohou odkazovat také nálezy hrobů učiněné v 19. století u Rebešovic (Červinka 1928, 93). Důkazem existence hradiště má tak být plán kláštera stavitele Annaise z 18. století s vyznačenými valy, název Rajhrad („rajský hrad“, tj. hrad zbudovaný v oblasti bohaté na vodu; Skutil 1983, 238–239), text obou falz a sídlištní nálezy datovatelné do 9. až 10. století, a také bohatá pohřebiště na k. ú. Rajhradu a Rajhradic (Skutil 1983, 235–236; Staňa 1961, 92). Situace přitom není vůbec jednoduchá. Valy známé z plánů stavitele Annaise byly během přestaveb kláštera zničeny a celá plocha uvažovaného hradiště byla značně pozměněna jak výstavbou kláštera, tak regulací řeky Svratky v 19. století (Staňa 1961).

Obr. 5. Rané středověké lokality v okolí Rajhradu podle databáze SAS. 1 – Rajhradice; 2 – Rajhrad; 3 – Rajhradice – U sýpky; 4 – Rajhrad – intravilán; 5 – Syrovce – Klinek; 6 – Holasice – „jižní hranice katastru“; 7 – Opatovice – Dunávka; 8 – Opatovice – Přední Litava; 9 – Rajhrad – klášter; 10 – Rebešovice – Příčky; 11 – Rajhrad – Stará pošta; 12 – Holasice – Cihelna; černý křížek – pohřebiště, modrá tečka – sídliště, zelená tečka – nespecifikováno. Zdroj mapy.cz; vypracovala S. Hendrychová.
Abb. 5. Frühmittelalterliche Fundstätten in der Umgebung von Rajhrad gemäß der SAS-Datenbank. 1 – Rajhradice; 2 – Rajhrad; 3 – Rajhradice – Am Kornspeicher; 4 – Rajhrad – Intravillan; 5 – Syrovce – Klinek; 6 – Holasice – „südl. Katastergrenze“; 7 – Opatovice – Dunávka; 8 – Opatovice – Přední Litava; 9 – Rajhrad – Kloster; 10 – Rebešovice – Příčky; 11 – Rajhrad – Alte Post; 12 – Holasice – Ziegelei; schwarzes Kreuz – Grabenfeld, blauer Punkt – Siedlung, grüner Punkt – nicht spezifiziert. Quelle mapy.cz; erstellt von S. Hendrychová.

Archeologické poznání kláštera je dosud velmi omezené. V roce 1951 provedl J. Poulík zjišťovací výzkum v klášterní zahradě (Staňa 1961, 92), další výzkum provedl v roce 1952 J. Nekvasil. Objevíli raně středověkou kulturní vrstvu datovanou dle keramiky do 9. až 10. století (Staňa 1997, 597; Nekvasil 1954, 437). Další výzkum uskutečnil Č. Staňa v roce 1960. Ve třinácti sondách zachytil velkomoravskou kulturní vrstvu, dva depoty zemědělských předmětů a destrukce srubových staveb datovaných rovněž do velkomoravského období. Dle Stani tyto sruby svou orientací respektovaly průběh valu známého z Annaisových plánů, a tudíž je značně pravděpodobné, že se raně středověké opevnění nacházelo ve stejných místech jako tyto valy. Sám výzkum valu v sondě 13 však žádné takové poznatky nepřinesl. Jeho destrukce je na základě keramiky datována na přelom 12. a 13. století a pod ní se již jiný materiál nenacházel (Staňa 1961; 1997).

Proti kontinuitě opevnění známého z plánů stavitele Anaise i ze sondy číslo 13 Staňova výzkumu s případným raně středověkým opevněním vystoupil J. Unger, který v roce 1993 provedl v areálu kláštera záchranný výzkum (Unger 1997). Během výzkumu se nepodařilo objevit kulturní vrstvy velkomoravského stáří (Unger 1995), a nebyly zachyceny ani při výzkumu v areálu kláštera v letech 2000–2001 (Zapletalová 2002, 18).

Po rozboru publikovaných nálezových situací dospěla také D. Zapletalová k názoru, že pro existenci velkomoravského hradiště nedisponujeme žádnými důkazy. Doloženo je dle ní pouze velkomoravské sídliště východně od klášterního areálu, ale pro prokázání opevnění velkomoravského stáří by bylo zapotřebí provést další archeologické výzkumy v areálu kláštera (Zapletalová 2002).

Ačkoliv tedy máme k dispozici celou řadu indicíí pro existenci velkomoravského hradiště v Rajhradě, jednoznačný důkaz chybí. Je ovšem otázkou, zda každá lokalita s centrálními funkcemi musela být opevněna, a zda tedy musíme nutně uvažovat o hradišti. Dvě nekropole v blízkosti rajhradského kláštera svým charakterem však na existenci lokality s centrálními funkcemi a na přítomnosti elity jednoznačně ukazují, na což se předložený článek pokusil upozornit.

Závěr

Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradících leží na fluvialní terase řeky Svratky na dohled od rajhradského kláštera (Rajhrad, okr. Brno-venkov). Vzdálena jsou od sebe pouhých 250 m, rajhradické pohřebiště leží na plošině návrší při kótě 213 m n. m., rajhradské při patě říční terasy. Detailním rozбором pohřebního ritu bylo možno dospět k následujícím závěrům.

Pohřebiště v Rajhradě vzniklo někdy v první polovině 9. století. V té době se zde ještě mnoho hrobů neobjevilo, pohřby byly spíše sporadické. Někdy po polovině 9. století se situace radikálně mění. Nastává rozmach rajhradské nekropole a nad ní na plošině návrší vzniká druhé, bohatší, pohřebiště rajhradické. Se značnou mírou opatrnosti je možno vyslovit myšlenku, že velký rozmach pohřbívání na obou lokalitách může souviset s posílením centrální úlohy místa či dokonce se vznikem nové centrální lokality – Rajhradu. Kumulace obyvatel byla v dané oblasti velká, na což ukazují jak další pohřebiště v okolí, tak výpočty velikosti pohřbívající komunity pro Rajhrad i Rajhradice. Obě pohřebiště se používala současně, a to i po pádu Velké Moravy, tedy v první polovině 10. století. Po porovnání charakteru obou nekropolí je možno konstatovat, že rajhradické pohřebiště vykazuje znaky nekropolí na centrálních lokalitách, a sloužilo tak především příslušníkům elity, kdežto rajhradské pohřebiště svým poněkud prostším charakterem odkazuje na prostředí pohřebišť v zázemí center.

Pohřebiště v Rajhradě a Rajhradících jsou cenným pramenem pro poznání raně středověkých pohřebišť. Detailní analýzou jednotlivých prvků pohřebního ritu bylo možno dospět k datování obou lokalit, stejně jako k jejich zařazení do kontextu velkomoravských pohřebišť. Zdá se také, že nekropole mohou být jedním z důkazů existence centrální lokality v místech dnešního kláštera v Rajhradě.

Literatura

- BELCREDI, L. a kol., 1989: Archeologické lokality a nálezy okresu Brno-venkov. Brno.
- ČERVINKA, I. L., 1928: Slované na Moravě a říše velkomoravská. Brno.
- DOSTÁL, B., 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- DUDÍK, B., 1854: Über die alten heidnischen Begräbnisplätze in Mähren, Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, 474–477.
- EICHERT, S., 2010: Die frühmittelalterlichen Grabfunde Kärntens. Klagenfurt am Wörthersee.
- FRIESINGER, H., 1975–1977: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich II. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 17–18. Wien.
- HANÁKOVÁ, H.–STAŇA, Č.–STLOUKAL, M., 1986: Velkomoravské pohřebiště v Rajhradě. Praha.
- HENDRYCHOVÁ, S., 2015: Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradících. Rigorózní práce, FF UK Praha. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/150027159>.
- v tisku: Velkomoravské pohřebiště v Rajhradících, *Studia Mediaevalia Pragensia* 12.
- KAVÁNOVÁ, B., 2003: Mikulčice – pohřebiště v okolí 12. kostela. In: Profantová, N.–Kavánová, B., Mikulčice. Pohřebiště u 6. a 12. kostela, 211–413. Brno.
- KLANICA, Z., 1985: Mikulčice-Klášteřísko, PA LXXVI, 474–539.
- KOŠTA, J., 2004: Výpověď souboru raně středověkých mečů ze staromoravského centra v Mikulčících. Diplomová práce, FF UK Praha.
- 2005: Přehled vývoje mečů karolinského typu, *Středočeský vlastivědný sborník* 23, 159–172.
- 2008: Několik poznámek k chronologii pohřebiště u VI. Kostela v Mikulčících, *Studia Mediaevalia Pragensia* 8, 277–296.
- KOUŘIL, P., 2003: Starí Maďaři a Morava z pohledu archeologie. In: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka (Klápště, J.–Plešková, E.–Žemlička, J., edd.), 110–146. Praha.
- MARŤÍK, J., 2009: Libická sídlení aglomerace a její zázemí v raném středověku. Praha.
- NEKVASIL, J., 1954: Výzkum v Rebešovicích na Moravě, AR VI, 433–437.
- PLETERSKI, A., 2013: Korak v kronologijo zgodnesrednjeveškega naglavnega nakita Vzhodnih Alp, *Arheološki vestnik* 64, 299–334.
- POLÁČEK, L., 2006: Terénní výzkum v Mikulčících. Průvodce, svazek 1. Brno.
- PROFANTOVÁ, N., 2003: Mikulčice – pohřebiště u 6. kostela: Pokus o chronologické a sociální zhodnocení. In: Profantová, N.–Kavánová, B., Mikulčice. Pohřebiště u 6. a 12. kostela, 7–209. Brno.
- 2013: Ke změnám ve vývoji hmotné kultury 10. století v Čechách – Zu den Veränderungen in der Entwicklung der Sachkultur des 10. Jahrhunderts in Böhmen, *AH* 38, 27–43.
- SKUTIL, J., 1983: Raně středověký Rajhrad a jeho místní i funkční proměny, *Historická geografie* 21, 235–253.
- STAŇA, Č., 1956: Nové nálezy na pohřebištích z mladší doby hradištní na Moravě, AR VIII, 679–684.
- 1961: Zjišťovací výzkum na slovanském hradišti v Rajhradě, PV 1960, 92–94.
- 1977: Zachraňovací výzkum U sýpky v Rajhradících (okr. Brno-venkov), PV 1975, 56.
- 1984: Einige Fremdelemente in der materiellen Kultur der Brünner Gegend im 9. Jahrhundert. In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–10. Jahrhundert, 217–223. Nitra.
- 1997: Anfänge des Klosters in Rajhrad im Lichte der archäologischen Quellen. In: Život v archeologii středověku, 597–609. Praha.
- 2006: Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradících. Katalog. Brno.
- STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D., 1999: K výskytu lunulových náušnic s hviezdicovými prívěskom v severnej časti Karpatskej kotliny. In: Slovensko a európsky juhovýchod: medzikultúrne vzťahy a kontexty. (Avenarius, A.–Ševčíková, Z., edd.), 250–295. Bratislava.
- STÁTNÍ ARCHEOLOGICKÝ SEZNAM ČR, <http://twist.up.npu.cz/ost/archeologie/ISAD/free/>.
- STLOUKAL, M. a kol., 1999: Antropologie. Příručka pro studium kostry. Praha.
- SZAMEIT, E., 1996: Slawische Körpergräber des 8. Jh. im österreichischen Donauraum und ihre Beziehungen zum spätmerowingischen Kulturkreis. In: Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert (Bialeková, D.–Zábojník, J., edd.), 215–225. Nitra.
- ŠIKULOVÁ, V., 1959: Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní. In: Pravěk východní Moravy. Gottwaldov.
- ŠTEFAN, I., 2009: Frühmittelalterliche Sonderbestattungen in Böhmen und Mähren. *Archäologie der Randgruppen?*, *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 50, 139–162.
- ŠTEFAN, I.–KRUTINA, I., 2009: Raně středověké sídliště, hromadný hrob a pohřebiště na Budči, PA C, 119–212.
- TOČÍK, A., 1968: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakai. Bratislava.

- UNGER, J., 1995: Nová zjištění a nové otázky z areálu rajhradského kláštera, *Jižní Morava* 34, 218–228.
– 1997: Rajhrad (okr. Brno-venkov), *PV* 1993–94, 232–234.
- UNGERMAN, Š., 2005: Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu – On the female jewellery of the Early Great Moravian period, *AR LVII*, 707–749.
- 2007: Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách. Nepsal. disertační práce, FF MU Brno.
- VĀŽAROVÁ, Ž. N., 1980: Bogatoe pogrebenie ženščiny v mogilnike vozle Boljšoj baziliky v Pliske. In: *Slované 6.–10. století* (Dostál, B.–Vignatiová, J., edd.), 299–312. Brno.
- ZAPLETALOVÁ, D., 2002: Několik poznámek k velkomoravskému Rajhradu, *BMD* 16, 13–31.

Zusammenfassung

Die großmährischen Gräberfelder in Rajhrad und Rajhradice

Die großmährischen Gräberfelder in Rajhrad und Rajhradice befinden sich südlich von Brno im Katastergelände der Gemeinden Rajhrad und Rajhradice. Die Entfernung zwischen beiden Nekropolen beträgt annähernd 250 m. Sie liegen auf einer Flussterrasse des Flusses Svratka, das Gräberfeld von Rajhradice höher, an Kote 213,280 m ü.d.M., das Gräberfeld in Rajhrad am Fuß der nach Süden hin abschüssigen Terrasse (Abb. 1).

Die Grabungsgeschichte des Rajhrader Gräberfeldes begann man bereits im Jahr 1846 zu schreiben, als die Rajhrader Benediktiner unter der Leitung von Abt Gregor Volný 45 frühmittelalterliche Gräber ausgruben. Die Archäologie kehrte in den fünfziger Jahren des 20. Jahrhunderts auf die Anhöhe zurück. In Rajhradice wurden in den Jahren 1952 bis 1953 und im Jahr 1975 Grabungen durchgeführt, in Rajhrad in den Jahren 1972 bis 1976. Beide Gräberfelder wurden im Jahr 2006 (Staňa 2006) in Katalogform veröffentlicht, wobei es wegen des vorzeitigen Todes von Čeněk Staňa nicht mehr zu ihrer analytischen Bearbeitung gekommen war.

In Rajhradice wurden 239 frühmittelalterliche Gräber mit 244 Individuen freigelegt (Abb. 2), in Rajhrad dann 619 Gräber mit 683 Verstorbenen (Abb. 3). Die Gesamtzahl der Gräber auf beiden Nekropolen beträgt fast Tausend. Anthropologisch untersucht wurde das Gräberfeld von Herrn RNDr. Jan Jelínek vom Mährischen Landesmuseum und von Herrn RNDr. Milan Stloukal vom Nationalmuseum (Hanáková–Staňa–Stloukal 1986).

Bei der analytischen Bearbeitung beider Gräberfelder wurden die einzelnen Aspekte des Begräbnisritus (Maße der Grabgruben, ihre Orientierung, Lage der Verstorbenen, Analyse des Inventars) mit dem Ziel untersucht, die Nekropolen von sozialer, räumlicher und chronologischer Seite her zu interpretieren. Anhand der detaillierten Analyse aller Aspekte des Begräbnisritus war es möglich, zu folgenden Schlussfolgerungen zu gelangen (Hendrychová 2015).

Für das Gräberfeld in Rajhradice kann das Fehlen von Gegenständen festgestellt werden, die für den älteren großmährischen Horizont typisch sind (Ungerma 2005), gleichzeitig sind Gegenstände vorhanden, die ganz an das Ende der großmährischen Epoche datierbar sind. Aufgrund des Grabinventars lässt sich das Gräberfeld grob in die zweite Hälfte des 9. und die erste Hälfte des 10. Jahrhunderts einordnen.

Das Gräberfeld in Rajhrad entstand offenbar bereits in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts. Nach Mitte des 9. Jahrhunderts kommt es zu einem Anstieg der Bestattungsintensität, der Schwerpunkt der Fundstelle befindet sich somit in der zweiten Hälfte des 9. bis zur ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts. Auf eine eventuelle jungburgwallzeitliche Datierung einiger Gräber können eine Kristallperle aus Grab Nr. 486 und ein während der Grabung von Gregor Volný gefundener s-förmiger Schläfenring hindeuten (Staňa 2006).

Hinsichtlich der Stellung der Nekropole in Rajhradice im Kontext der großmährischen Gräberfelder kann festgehalten werden, dass sie ihrem Charakter nach eher den Gräberfeldern näher kommt, die sich an Zentralorten in der Nähe von Kirchenbauten befinden. Auf der Nekropole in Rajhradice deuten Luxustypen von säulenförmigen, körbchenförmigen und trommelförmigen Ohrringen zusammen mit Knöpfen auf das Vorhandensein von Angehörigen der Eliteschichten

hin, ebenso wie auch das Vorkommen von Schwertern und Sporen. Dem Charakter von Kirchenfriedhöfen kommt die Nekropole in Rajhradice auch durch weitere Merkmale nahe, wie etwa ein Stein in den Gräbern, das Vorhandensein von importiertem Tannenholz, das fast vollständige Fehlen von Keramikgefäßen oder das Fehlen von außergewöhnlichen Lagen der Verstorbenen.

Während die Nekropole in Rajhradice eine ganze Reihe Merkmale von Gräberfeldern an Zentralorten aufweist, macht das Gräberfeld in Rajhrad insgesamt einen einfacheren Eindruck und ist eher Nekropolen ähnlich, die sich im schmalen Hinterland von Zentralorten befinden, hat jedoch noch nicht einmal völlig die Merkmale von ländlichen Gräberfeldern. Das Vorkommen von Luxus schmuck ist in Rajhrad leicht geringer, jedoch entziehen sich auch dieser Nekropole Gräber mit reichem Inventar nicht, dabei handelt es sich besonders um die Gräber Nr. 461 und Nr. 70 (Hendrychová 2015).

Mit der sozialen Struktur des Zentrums hängen wohl Bestattungen zusammen, die nicht dem Standard entsprachen. In Rajhrad verzeichnen wir einen kleinen Prozentanteil Individuen, die auf außergewöhnliche Weise bestattet wurden. In leicht gekrümmter Haltung lagen 5 % aller Individuen, im rechten und spitzeren Winkel deutlich gebogene Oberarme hatten dreizehn Verstorbene. Vier Verstorbene hatten gekreuzte Beine. Insgesamt zehn Individuen lagen in stark gekrümmter Haltung, weitere neun lagen auf dem Bauch. Vier Verstorbene wurden die Köpfe abgetrennt, davon einem nachweislich erst nach Verwesung des Weichgewebes (Grab Nr. 104; Abb. 4).

In der weiteren Umgebung beider Gräberfelder befanden sich mehrere frühmittelalterliche Fundstätten. Einige Gräberfelder werden in die Mittelburgwallzeit datiert, einige blieben undatiert, einige Gräberfelder sind jungburgwallzeitlich. Siedlungsaktivitäten sind nicht viele belegt, jedoch können wir mit Sicherheit festhalten, dass Spuren von Siedlungen in der Vergangenheit viel mehr der Aufmerksamkeit entgingen als Skelettgräber (Abb. 5).

Falls die Gräberfelder Merkmale von Gräberfeldern aufweisen, die zu Zentralorten gehören, muss festgestellt werden, wo sich das betreffende Zentrum befunden haben konnte. Ein solcher Ort muss nicht allzu lange gesucht werden, es genügt, sich das heutige Stift in Rajhrad anzuschauen. Die Erwähnung von zwei gefälschten Urkunden darüber, dass das Stift an der Stelle einer älteren Burg gegründet worden sei, hatte immer schon Aufmerksamkeit erregt. Bereits I. L. Červinka zweifelte nicht daran, dass das Rajhrader Stift einen großmährischen Vorgänger gehabt hatte (1928, 93). Im Klosterareal sind Schichten großmährischen Alters belegt, jedoch ist die Existenz eines Burgwalls nicht erwiesen. Ein Beleg dafür könnte gerade der Charakter beider Nekropolen sein, die eindeutig auf die Anwesenheit einer Elite hindeuten.

PhDr. Soňa **Hendrychová**, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, 118 01 Praha 1, Česká republika, hendrychova@arup.cas.cz

